

Vágy, kortapasztalat és elbizonytalanodó emberkép

Ignotus Tengerparti alkonyat című verséről

1

Pályáját Ignotus versekkel kezdte, s legbensőbb ambíciója szerint mindig meg is maradt költőnek. Ezt az ambíciót azonban a mindennapok kényszere lefojtotta, a napok hordaléka pedig be- és elfedte, a költő csak ritkán szólalhatott meg közvetlenül. Újságcikkekkel kellett írnia, foglalkozásából következően is, a rá kiosztódott irodalmi szerepe miatt is. Így égett rá az irodalomtörténeti besorolás: „újságíró, kritikus”. Am hogy ritka költői megszólalásai ellenére is költő is maradt, azt a modern magyar irodalom olyan nagy költői, mint Babits Mihály vagy Ady Endre egyaránt hangsúlyozta. S alighanem az is szimbolikus, hogy maga Ignotus is, magyarországi pályaszakasa utolsó évében, 1918-ban (voltaképpen még 1917 decemberében) válogatott versei kötetével is előállott – önmagát ezzel is költőként definiálva újra. Az az „elmélete” persze, hogy igazán jó vers a legjobb alkotók után is viszonylag kis számban marad fenn, s ő néhány igazi verset, ami megmaradásra érdemes, mégiscsak írt, nem légből kapott elmélet: irodalmi tapasztalat. De ebben az önértelmezésében az öngazoló, önmagát bátorító gesztust sem nehéz felismerni. Mert ha valaki után a sok száz publikált versből harminc-negyen marad fenn az irodalmi közösség rostáján, az a lehetséges recepció szempontjából egészen más helyzet, mintha valakinél a kevésből marad meg néhány verse. Az előbbi az olvasók s irodalomtörténészek számára is azt jelzi, hogy költőről van szó. Az utóbbi viszont azt, hogy itt legfőképpen valami kísérlet történt a poézis területén, s az, hogy a néhány találat a véletlen számlájára írható-e, vagy csak a ritka megszólalás szelekciója alakította így, sem olvasó, sem irodalomtörténész számára nem evidens. Azaz irodalomszociológiai értelemben az egyik költő, a másik pedig valami más, valami bizonytalan, felemás entitás, akinek jobb nem hangsúlyozni költő-voltát, célszerűbb – szakmailag biztonságosabb – kritikust, vagy még inkább újságírót látni benne.

Ignotus önértését azonban, ha verseit alaposabban szemügyre vesszük, a kis szövegkorpusz is igazolja. Versei nyelvi megalkotottsága, észjárása ugyan az 1908 utáni, úgynevezett modern magyar irodalom kontextusában némileg szokatlan. S bár nyelvét „magyarság” szempontjából még a vele (s a Nyugattal) szemben erősen kritikus Horváth János is jóra minősítette, nem kétséges, hogy e nyelv az ő esetében egy olyan, tudatosan megteremtett magyar nyelv, amelyen átdereng a német nyelvi közegből jöttésg emléke s karakterét az az absztrakciókra fogékony, sűrítő-tömörítő észjárás adja meg, amely zsidó ősei öröksége volt. Nyelvében ott van Arany János olvasásának tapasztalata (általában a régi magyar irodalom ismerete és hasznosítása), ott vannak a Tóth Bélával folytatott eszmecsereinek tanulságai, de az eredmény nem a „népies” idioma jegyeivel írható le. Azt mondhatnánk, írásban is van némi egyénítő „akcentusa”. Ez persze természetes. A népkarakter és a nyelv összefüggésének, lélegzetvételének olyan tudatos felismerője, mint ő, alighanem saját nyelvének egyénítő meghatározottságaival is tisztában volt. S tudta, ez egy nyelvi konvenció szemszögéből „idegenségként” érzékelhető. De azt is tudta, ugyanehhez a konvencióhoz viszonyítva, ennek az „idegenségnek” előnyei is vannak. Ami idegenségnek vagy nehézkességnek látszik, annak van egy plusz mélységi dimenziója. S ez versben is, prózában is megnyit számára bizonyos többlet lehetőségeket. A szokatlanság pedig olvasóit értelmezésre kényszeríti. Mindez, kivált a sűrítés-tömörítés és a disszonanciák, retorikailag is tudatos kifejezése egyéníti nyelvét. Ahogy mentálisan is, nyelvében is különböző tradíciók metszéspontjában helyezkedik el.

A vers, a cikkkel ellentétben, Ignotus számára az a megszólalási forma volt, amelyben a „külső” szempontok illegitim figyelembevételét mellőzve, a legbensőbb kifejezése történt meg. A vers ilyen értelemben számára a szabadság tereuma volt, a „külső” csak mint a „benső” alakító, de nem a kifejezést korlátozó összefüggésrend létezett. A vers nála: lelki történet, de csak annyiban, amennyiben a lelki önálló entitás. S mivel a lelkiben a szociológiai mindig jelen van, még ha olykor szinte felismerhetetlenségig rejtve is, a vers Ignotus-nál megkapja a maga szociológiai dimenzióját. Innen van, hogy versei egyben helyzet- és önmeghatározások is, s ha megértjük őket, plasztikusabb képet kapunk róla, mint egyéb írásaiból. (A cikkekben is jelen van persze személyisége, de a cikkek elsősorban tárgyukról szólnak, a szólásra lehetőséget adó koordináták közt.)

2

Ignotus egyik fontos verse, a *Tengerparti alkonyat*, a Nyugat 1911. július 1-i számában jelent meg. Az egyik érdekessége „életrajzi”: a vers Ferenczi Sándornak van ajánlva. A másik a keletkezés idejére és körülményeire utal, versét a szerző maga keltezte: „Lovrana, 1911. június.” Ez utóbbiban nemcsak, s elsősorban nem az az érdekes, hogy a vers nagyon gyorsan megjelent – júniusban íródott s még júniusban nyomdába is került, július 1-jén pedig már ki volt

nyomtatva. Ennyi a lap főszerkesztőjének, azt mondhatjuk, kijárt. Fontosabb, hogy Lovrana a horvát tengerpart akkoriban is népszerű nyaralóhelye volt, Ignotus pedig, aki éves szabadságait általában valahol külföldön töltötte, most Horvátországba ment pihenni, feltöltődni. Egykori hirdetésekben tudjuk, Lovranában a vendégek külön kis apartmanokban laktak, még külön kis konyha is állt rendelkezésükre. Hogy Ignotus családjával, vagy baráti társasággal ment-e nyaralni, nem tudjuk. (Ekkoriban már nem volt jó a házassága, több helyre is feleségétől külön utazott – föltehetően Lovranába sem vele ment.) Ismerve szokásait, annyi mindenképpen feltételezhető, erre az útra *nem* egyedül ment. S ami mindenképpen árulkodó, a munkától való fölszabadulás és a légkör versírásra készítette – ami akkor már elég ritkán történt vele.

A vers, amelyet szerzője válogatott versei (1918) kötetébe is fölvetett, s utóbbi időben a pszichoanalitikus irodalom is „fölfedezett”, ez:

1.

Már ül az est a vizeken,
Már lila búcsútüzeken
Tör át az ormok szürke bőre –
S én szemem tapasztom a kőre,
Majd összefogom könyörgőre
Minden feszülő sugarát:
Úgy keresem még egyszer a napot,
Szokásból, de szorongva.
Part-e vagy füst, amit lábam tapod?
Harang vagy álom, mi fülem bekongja?
S ki bennem szól hozzám: hóhér-e vagy barát?
Az árnyékokat nézem, nagyok-e,
A napot keresem, hogy ragyog-e
S így ködön által szeretem –
A kétségen is: vagyok-e,
Így tetszik által életem.

2

Így páraözön által,
Így félhalottra váltan,
Önmagát így megszakítva
Kedvesem a kéj –

Így ájultan temetve
Forró márványerekbe,
Tengerekbe letaszítva
Lávaárnyi mély!

Ó lüktető halálok,
Ó gyenge barna vállak,
Amikül a távol ormok
Idetetszenek!

A messzeség elolvad
S egy könnybe összefolynak
Dobbanó föld, légi homlok,
Álmodott szemek.

3

Belenézem az égbe képedet,
Kék krátertüznek ég le két szemed,
Örvénylánggal veri föl az eget.

Hová lett hús, közömbös mosolyod?
Nehéz keservem, ami lelobog,
Én vagyok a te, akit feldobok.

A vers, formai szempontból, hármas tagoltságú, a részeket szám is jelzi, hangsúlyozva azt, ami az eltérő strófaszervezetből s az egyes részek sorainak különböző szótagszámából amúgy is azonnal kiderül: a megszólalás modulációja részenként más és más. (Ez inkább zenei, semmint logikai szerkesztés, de az egyes részek más-más modulációja értelemszerűen eltérő „üzenetet” hordoz.)

A cím: *Tengerparti alkonyat*, kettős jellegű és szerepű. Referenciális cím – a vershez kapcsolódó metaszöveg, a lovranei keltezés ezt hangsúlyozza is. A vers mögött, szemléleti háttérként, csakugyan ott van a tengerparti alkonyat, méghozzá a konkrét, horvátországi tengerpart (vö. a hegyekre való utalással). De túl a referencialitáson, ez a címbeli szituálás: versszituáció. A tengerpart – mint „verstermő”, meditációs hely a századfordulónak kedvenc helye, ahogy Iliá Mihály fölhívta rá figyelmemet, Adynál is: *Egyedül a tengerrel, vagy: Tengerpart, alkony*

a *Vér és Arany* kötetben. A tenger és a tengerparton való időzés, általános tapasztalat ez, különleges élmény, a végtelen, mozgó víztömeg látványa valamiképpen mindenkit bekapcsol a végtelenség egyébként nem könnyen megjelenő élményébe, s mint ilyen, meditációs léthelyzet. A vers is ennek a léthelyzetnek a szülőtte.

Az ajánlás, mint paratextus, másféle, de nem ellentétes pályára állítja az értelmezést. Ferenczi Sándor, akinek az ajánlás szól, nem egyszerűen a szerző barátja volt, hanem egy speciális értelmezési irány, a pszichoanalízis reprezentatív magyar képviselője. Akkor, 1911 nyarán, ez ugyan még nem volt minden olvasó számára evidens, de a szerző számára már igen. Az ajánlás mögött már közös speciális diskurzusok élménye állt – méghozzá akkor, amikor Ignotus ezt az értelmezési irányt jórészt még csak Ferenczi közvetítéséből ismerte, s Ferenczi személyes jelentőségét számára éppen az adta, hogy az orvosbarát volt az, aki megnyitotta előtte ezt az értelmezési irányt. (Ugyanakkor, éppen speciális diskurzusaik révén, Ferenczi az átlagosnál tájékozottabb volt Ignotus lelki történései terén is – az ajánlással ellátott vers tehát egyféle kódolt „vallomás” is volt.)

De mi az a lelki történés, ami a versben megjelenik vagy legalábbis kifejezésre törekszik? Ilia Mihály, akivel konzultáltam e versről, úgy véli: „tulajdonképpen szerelmes vers” ez, „mindkét első rész a harmadik felé halad”. Ezt az értelmezést valószínűsíti a „kedvesem”-re, a „kék”-re, a „gyenge barna vállak”-ra való utalás, a zárlat funkciójú harmadik rész pedig, túl ezeken a beszédes motívumokon, *expressis verbis* a kedvest idézi meg: „Belenézem az égbe képedet, / Kék krátertüznek ég le két szemed, Örvénylánggal veri föl az eget.” Majd az utolsó tercina első sora még direkter: „Hova lett hús, közömbös mosolyod?” S végül az utolsó sorban egy paradox, de mély azonosulásra valló azonosítás is kimondódik: „*Én vagyok a te, akit feldobok.*” Az ilyen azonosulás, két *én* teljes egybeolvadása, azonossá válása jellegzetesen szerelmi, szerelemből fakadó élmény, azaz lelki „tény”. Ha e logikához „külső”, életrajzi kontextust próbálunk rendelni (ami ugyan esztétikán kívüli, de nagyon is valóságos olvasói szempont), két dolog tolakodik előre. Nagyon valószínű, hogy ez a „kedves” nem Ignotus akkori, aktuális felesége, Steinberger Janka volt. Ignotus az *Olvasás közben* (1906) egyik aforizmájában már leírta tapasztalatát: „A házasság két szerető szívnek arra való egyesülése, hogy előbb megunják, majd meggyűlöljék s végezetre agyonkínózzák egymást.” Ez az aforizma univerzális elvként ugyan nem föltétlenül igazolható, de Ignotus személyes – szubjektív – tapasztalatáról alighanem sok mindent elmond. (És sok házasság esetében csakugyan igazolódik is.) A másik, ami/aki a „kedves” azonosítása kontextusában fölmerül, Spitzer Alice, alias Somló Lili, aki 1913-ban „válóokként”, a házasság fölbonthatóvá vált – majd 1916-ban Ignotus új, második felesége lett. Az ő személye persze nem biztos, nem biztos, hogy a versbeli kedves vele azonosítandó. Nem lehetetlen ugyanis, hogy Ignotus házassága több, aktuálisan fontosként megélt, végül mégis apró, múltó „kaland” sorozatában bomlott föl. Somló Lilire vall viszont, hogy Ignotus-nak a vele való viszonya csakugyan tartós, több évig kitartó volt. S talán Ferenczi személye is rá utal. Somló Lili ugyanis, Berény Róbert feleségének testvéreként, abba az összejáró, beszélgető, társasági életet élő körbe tartozott, amely Berényéknél Ignotus és Ferenczi körül kialakult. Az a tény azonban, hogy a verset Ignotus egy analitikusnak ajánlotta, mindenképp arra vall, Ferenczi tudta, hogy ki a „kedves”, ismerte a liezon másikját is.

A vers mintegy analízis helyett született. S Ignotus Ferenczinek üzent vele.

A *Tengerparti alkonyat* azonban amennyire „szerelmes vers”, annyira komplex személyiségtörténeti megnyilatkozás is. Az *én* létértelmező, episztemológiai kérdésekkel is szembesülő gesztusa. Egy gondolkodó ember önmagáról, léte értelméről, korlátairól és lehetőségeiről való „hangos” tünődése. S a szorosabb értelemben vett szerelmi élmény, ez a le semmiképpen nem becsülhető lelki tény, csak e tágabb perspektíván belül, mint annak egyik fontos, s talán leginkább stabilizálónak tekinthető motívuma jelenik meg.

A vers „nehéz asszociációs szöveg”, némely pontján már-már enigmatikus. Motívumai azonban már az első résztől fogva a harmadik felé mutatnak. Az első rész impresszionista jegyeket (is) mutat, a színek és az érzékontaminációk fölbukkanása jellegzetes: „lila búcsútűzek”, „ormok szürke bőre” stb. Az első sor mindenesetre szituációrgzítés: „már ül az est a vizeken”. Ez nemcsak az idő estébe fordulását, az alkonyt mondja ki, de a víz – a tenger – jelenlétét, a végtelenségérzetet is. A „lila búcsútűzek” emlegetése pedig kettős vagy inkább hármas funkciójú: megérzékíti az alkonyt, azaz a naptól való búcsúzást, és másodlagosan – talán – a nyaralás végére, utolsó estéjére is utal. De a jelző, a „lila”, szokatlanságával atmoszférát is teremt: az alkonyt kimozdítja a konvencionálisból. (Az alkonyhoz többnyire a piros/vörös szín dukál.) A lenyugvó nap „keresése” megint kettős funkciójú: ez a napszak, az alkony attribútuma, szemléleti elem. A lenyugvó, távozó nap fénye még valamennyire átdereng a sötétedésen, s így automatikusan magára vonja a figyelmet. A naplemente azonban egyben az emberi élet egyik „természeti” misztériuma. S mint ilyen, többletjelentéssel bír. A nap keresése, mondja Ilia Mihály is, „az élet keresése”. A nap ködbe veszése pedig a szomorúság oka. Vagy legalábbis bizonytalanságot s tünődést vált ki. A gesztus végletes – és szorongásról árulkodik. „Összefogni” a búcsúzó nap „minden feszülő sugarát”, ez a gesztus, amely tematizálódik, s e napkeresés magában foglalja a „könyörgést”, a „megszokást” és a – „szorongást”. S a folytatás e szorongás okairól referál, nyitva hagyott, bináris oppozíciókban: „Part-e vagy füst, amit lábam tapod? / Harang vagy álom, mi fülem bekongja? / S ki bennem szól hozzám: hóhér-e vagy barát?” A vers episztemológiai centruma itt van, itt exponálódik az érzékelés és a megismerés – történeti, de legalábbis személyiségtörténeti – elbizonytalanodása. A történeti elbizonytalanodás szimbolikus esete, amikor az válik kérdéssé, mi van a talpam alatt: part-e, azaz szilárd talaj, alapzat, vagy „füst”, amely olyan entitás, amely nemhogy talapatként nem szolgál az

emberi létezés, vagy akárcsak bármilyen alkalmi aktivitáshoz, de csak elsüllyedni lehet benne. (E mögött is van egy szemléleti realitás: az alkonyatban nem válnak el élesen az egyébként nagyon is különböző entitások. De itt kétségkívül többről van szó.) A harang vagy álom meg nem különböztethetősége, eldönthetetlensége megint nagy bizonytalanságot tematizál: realitás és irrealitás összemosódását. Az álom, mint az élet – szimbolikus – tartozéka persze irodalmi toposz is, 19. századi magyar költői hagyományelem, Vajda János és Reviczky problémája is. Az álomnak ezt a konvencióban gyökerező jelentéskörét az gazdagítja, hogy az álom – *vágy* is. Teljesen új bináris oppozíció viszont a „hóhér-e vagy barát”, mint belső hang, mint benső irányító tételezése. Ez már mindenképpen a (történetileg kialakuló) lehetőségek antagonisztikusan ellentmondásos megképződése – méghozzá eldönthetetlen formában. Ez már nem a tengerparti alkonyat szemléleti realitásának leképezése, ez történeti kortapasztatlat. De olyan kortapasztatlat, amely a személyiség szerkezetében artikulálódik. Itt az az antropológiai – alternatív – tapasztalat érhető tetten, amelyre a pszichoanalízis reflektál eminensen. (Egyebek közt ez is indokolta az analitikusan orientált barát, Ferenczi Sándor nevének paratextusként való megjelenítését.)

Innen, e pontról tovább lépve halad a vers a korérzékelés lehetőségeinek mérlegeléséig és az önazonosság fölvetéséig. S hogy mindez egyszerre a szemléleti realitás rögzítése, de a szemléleti realitás elvontabban és mélyebben is értelmezhetősége révén jóval több is, az első rész utolsó sorának utolsó szava teszi kétségtelenné, amely a szemléleti képet saját életébe horgonyozza le: „Az árnyékokat nézem, nagyok-e, / A napot keresem, hogy ragyog-e / S így ködön által szeretem – / A kétségen is: vagyok-e, / Így tetszik által *életem*.” A kulcsszavak beszédek: *árnyék, nap, köd, kétség* – s a minderre ráütő kulcsszó: az *életem*. Iliá Mihály joggal hangsúlyozza: „a versben ott van a 19. századi magyar költő kérdése: *vagyok-e?* Ez Vajda és Reviczky kérdése.” A *Tengerparti alkonyatot* ez a kérdés a századvéghez kapcsolja, amelynek Ignotus is neveltje volt. De az „árnyékok” megfigyelése és a „nap” ragyogásának keresése már „modernebb”, azaz élesebben és ellentmondásosabban artikulálódó antropológiai tapasztalatra utal: a „modern” ember, bevallja vagy sem, „ködben” mozog, s „ködön át” érzékeli lehetőségeit és önmagát is. S ezt az életet, minden bizonytalansága ellenére *így*, „ködön át” *szereti*. Ez a „köd” már *természetes* valóság- és lehetőségmagyarázó médium számára. A bizonytalanság már be van építve lelkébe, gondolkodásába.

3

A második rész, négy négysoros strofa, már e pozícióból folytatódik. Ami itt megjelenik, „páraközön által” jelenik meg. Ez a rész, főleg az első két strofa, nem könnyen érthető, egy-egy részlet – szándékoltan? – enigmatikus, amit a kihagyásos mondat szerkezet még inkább fokoz. Néhány lehetséges értelmezési irány azonban itt is kirajzolódik. Az egyik: valamiképpen, utalásszerűen, egy-egy szóval ráutalva fölbukkan a női „másik”. A „kedvesem”, a „kék”, a „gyenge barna vállak”, az „álmodott szemek” félreérthetetlenül egy kirakós játék láthatóvá tett darabkái. Ennek a női „másiknak” az arca nem rajzolódik ki, csak léte sejlik föl a darabkákból. De ez a másik – létezik. Valahol ott van. A másik, ami a szöveg alapján megfogható: a történet egyik része a tengerben zajlik: „temetve / Forró márványerekbe, / Tengerekbe letaszítva”. A harmadik ennek a másodiknak a pandantja: valami „távol”, a „messzeség”-ben történik.

Ez így, valljuk meg, nem igazán világos. Közelebb kell mennünk a szöveghez, s meg kell próbálni megérteni azt is, ami nem evidens. Az értelmezhetőség kulcsa alighanem a második rész első strofájában rejlik. Ez a strofa, ha jól értjük, a távoli, csak „páraközön által” észlelhető, „félhalottra vált”, „megszakított” *kék* meg- és földidézése. Itt, a harmadik s negyedik sor, ha a 4. sort kezdő „kedvesem” szót, előre dobott értelmezőként kezeljük, világos: „Hétköznapi” szórenddel így mondanánk: „önmagát így megszakítva a kék, kedvesem”. A „kék” szó hagyományosan a szexus eufemisztikus megnevezése, a szexus pedig azért van megszakítva, mert a másik távol van, csak „páraközön által” sejlik föl, csak a képzelet idézi (most) föl. De ha így van, a második strofa is magyarázatra szorul: *hogy kerül a kék a tengerbe? „Tengerekbe letaszítva”? A dolgot komplikálja az „ájultan temetve [...] márványerekbe” szintagma és a „lávaárny mély”-re való utalás. Azt tudjuk, az emberi élet a tengerből ered, bizonyos tengeri lények – halak – szárazra kerülésével, a szárazföldi életre való evolúciós alkalmazkodás során. Az is tudható, az ember tengerekben élő evolúciós ősenek és a szexualitásnak az összekapcsolása az úgynevezett „thalasszális regresszió” elméletének alapja lett – az elméletet, mint ismeretes, éppen Ferenczi Sándor dolgozta ki. (Elméletét, nagyon árulkodóan, kezdetben koitusz-elméletként emlegette, így referált róla Sigmund Freudnak is.) Ez az elmélet, igaz jóval később, József Attilát is megihlette, amikor egyik versében önmagát „kétlétűként” definiálta, s azt vallotta: „tengerben és egekben élek”. Ha azonban arra gondolnánk, hogy Ignotus itt Ferenczi elméletét illesztette bele versébe, föloldhatatlan időrendi problémába ütköznénk: Ferenczi koitusz-elmélete az első világháború éveiben kezdett formálódni, évekkal az Ignotus-vers megszületése után. Az elmélet tehát nem hathatott rá. Ignotus-nak azonban, s ez is tény, volt köze a koitusz-elmülethez: maga Ferenczi számolt be róla Freudnak, hogy elmélete első bírálója Ignotus volt, sőt az első változat Ignotus-nak nem is tetszett. Magyarán volt bizonyos saját elképzelése e tárgykorrról, s az nem egyezett teljesen Ferenczi még kezdetleges verziójával. Mi akkor a helyzet versünk esetében? A legvalószínűbb az, hogy Ignotus, valamelyik korabeli természetudományos teória ismeretében, maga kapcsolta össze (egy rövidke, metaforikus utalás erejéig) az ember tengerben élő evolúciós őst és az emberi szexualitást. (Hogy ebből Ferenczi mit értett meg, s – bármily áttételesen – merített-e inspirációt a versből, jelenleg nem tudjuk megmondani. De magát a verset bizonyosan ismerte, s ő, a mai irodalomtörténész*

értelmezővel ellentétben, alighanem a vers Ignotus adta önértelmezését is ismerte.)

A „lávaárnyai mély” és a „temetve [...] márványerekbe” szintagmák az emberősök mélyre süllyedt, megkövesedett fossziliáira utal.

A harmadik strófa, az első kettő után, már könnyen értelmezhető. Az „Ó lüktető halálok” sor egyszerre utal a tengermélybe lesüllyedt fossziliákra s a – távollét miatt megszakadt – kéjre. S a vers e pontján a szemléleti realitás és a szexuális képzelet összeolvadva jelenik meg: „Ó gyenge barna vállak, / Amikül a távol ormok / Idetetszenek!” A kép világos, a távoli hegyormok földidéz, a képzelet tárgyává teszik a (szintén távol lévő) kedves „gyenge barna vállait”. (Érdekes, megvilágosító párhuzam és költészettörténeti adalék, amit Ilia Mihály vet föl: „A gyenge barna vállak és az ormok összekapcsolása majd József Attila *Ódájában* megy át az egész versen, itt csak ötlet még.”) A negyedik strófa ezt az összekapcsolást folytatja s bontja ki: „A messzeség elolvad / S egy könnybe összefolynak / Dobbanó föld, légi homlok, / Álmodott szemek.” Itt a „dobbanó föld” a szemléleti realitás, „a légi homlok” és az „álmodott szemek” pedig a képzeleti vízió attribútumai. S már itt érdemes megemlíteni, a „légi homlok” motivikusan előkészíti a harmadik rész egy motívumát, az „égbe képedet” szintagmát. (Mindkettő a képzeleti aktus része, de motivikusan összefüggenek, az első előkészíti a második, konkrétabb képet.)

4

A harmadik rész két háromsoros strófa. Ez a rész a legrövidebb, de „tartalmilag” mégis ez a vers záróköve. Ez a sok kihagyásos, utalásos, képzetkontamináló megoldás után már majdnem teljesen nyílt beszéd. Az első három sor mintegy „megmagyarázza” a vers gyakorlatát, a költői képzelet működését: „Belenézem az égbe képedet, / Kék krátertüznek ég le két szemed, / Örvénylánggal veri föl az eget.” Ami itt a „magyarázaton”, a gondolatmenet explicitté tételén túl figyelemre méltó, az az érzés intenzitása. Itt a két szem „krátertüzként” mutatkozik meg, s az

eget „örvénylánggal veri föl”. A két meghatározás is, az alkalmazott ige („veri föl”, méghozzá az „ég” vonatkozásában), erős, intenzív élményt sugall. Az utolsó strofa egy kérdéssel indul: „Hova lett hús, közömbös mosolyod?” A kérdés, egy attribútum, a mosoly kiemelésével, a távollétre kérdez rá. Ehhez képest a válasz, az utolsó sor váratlan, s paradoxonban fogalmazódik meg: „Én vagyok a te”. Ez szűk, logikai értelemben önellentmondás, ha tetszik, képtelenség, mint költői identifikáció azonban egyáltalán nem értelmetlen. S nemcsak azért, mert Adys megoldás, de azért is, s azért elsősorban, mert a „modern” én már olyan ellentmondásokat integrál magába, amelyek valóságos feszültségeket képeznek le, s amelyek új relációkat fejeznek ki. A vágy, a kék kívánása például nem utolsó sorban önmagát, azaz magát a vágyat vetíti ki. (Egy nevezetes Buñuel-filmben ebből a projekcióból lett az egyszerre kifejező és mégis mélységesen titokzatos formula: „a vágy titokzatos tárgya”.) Innen nézve érthető, hogy az utolsó előtti sor „nehéz keservem”-ről szól, „ami lelobog”, az utolsó pedig nem kevesebbet állít, minthogy: „Én vagyok a te, akit feldobok.” S a „feldob” ige itt mai szemléletű szóval az érzelmi „kivetítés” szinonimája. A vers alanya önmagát vetíti ki – a tájba, a természeti környezetbe és a „másikba”, aki nincs jelen.

Ez persze egyszerre fel- és leértékeli a vágy tárgyát. S ez önmagában is „modern” fejlemény. A vágy tárgyát irréálisan magasra állítjuk, ugyanakkor, erre rácsafolva, valamiképpen degradáljuk is, amit magasra helyeztünk. Itt már nincs, nem lehet szó a vágy mértéktartó, mondhatnánk „pragmatikus” kielégítéséről, itt a vágy már végletesen ellentétes pólusokra szakad szét.

5

A vers érdekessége poétikai szempontból elsősorban az, hogy a szemléleti kép és a másodlagos, áttételes „üzenet” csaknem teljesen fedi egymást – nem nagyon válnak el egymástól, a leírás akár a tengerparti alkonyat „természeti” képeként is olvasható. S hogy többről, másról is szó van, azt csak apró jelzések adják tudtunkra, de valamiképpen még azok is belesimulnak a leírásba. A másodlagos, áttételes jelentés a leírástól igazában csak néhány ponton válik el s lesz érzékelhető. Ez azt jelenti, hogy a természetelvű építkezés és az elvonatkoztatás összhangjára a versben még nagy figyelem fordítódik, a természetelvű szemléletességtől való radikális elszakadás még idegen Ignotus-tól. A vers így egy átmeneti költészettörténeti állapot dokumentuma. „Tartalmilag”, gondolatilag azonban erősebb az elszakadás a századvégtől, a vers már egy ellentmondásosabb, „modern” tapasztalatot mond ki. Egy bizonytalanabb, sérülékenyebb emberkép, antropológia fejeződik ki benne. Nem a „politika” vagy a „társadalom” szférájában, hanem „csak” a férfi–nő relációban, ám ez a reláció megkülönböztetett jelentőségű reláció. Ez az ember s ember közötti szükségszerű, törvényszerű és – nem utolsó sorban – sűrített viszony, amely mintegy reprezentálja az ember s ember közötti viszonyokat. S ebben a viszonylatban az érzékelhetőség és a megismerhetőség is elbizonytalanodik, háttérében viszont ott van a haláltudat – a „történeti”, fosszilizálódtott halál, s az aktuális halál. A kék és a halál valamiképpen összekapcsolódik.

Az elbizonytalanodó, sérülékeny emberkép ilyen manifeszt megjelenése mélyen bevilágít Ignotus korérzékelésébe, fontos szerkezeti elemét teszi láthatóvá.

JEGYZET

Ignotus költőváltáról lásd: Babits Mihály: *Ignotus versei*. Nyugat, 1917. 24. sz. (A versekről egyebek közt ezt írja: „Már mind olvastuk, mégis szenzáció és felfedezés együtt”, a kötetről: „gyönyörű verseskötete”, „ez a könyv a magyar poézis maradandó dokumentuma” stb.), Ady Endre: *Ignotus háborús könyve*. Nyugat, 1917. febr. 1. (Ebben, egyebek közt: „mi is Ignotusban az íróban, a kivételes gondolkozóban s a poétában kaptuk meg a mai pokolnak Vergiliusát”.) Ignotus saját költőváltáról: *Ignotus versei*. Bp., 1918. 3. – Horváth János Ignotus nyelvéről: *A Nyugat magyartalanságairól*. Magyar Nyelv, 1911. 1. sz. Vö. Schöpflin Adyhoz írott levele, 1911. febr. 19. „A barátod Horváth János nagy cikket írt a Magyar Nyelv című folyóiratba a Nyugat nyelvéről. Ne ijedj meg, neked egyest ad, sőt talán kítűnőt is, rajtad kívül Babitsnak, Móricznak, Oláh Gábornak. *Ignotus és Kaffka kettest kapnak*, a többi négyest, Szomoryt kicsapják az iskolából.” *Ady Endre levelezése* III. Sajtó alá rend. Vitézy László. Bp., 2009: 218. – Ignotus nyelvfelfogásáról, jobb híján, Kosztolányi Tibor: *A „kigyóember” levelei. Ignotus nyelvszemlélete az 1890-es években*. = Tanulmányok a Filológiai Intézet Tudományos Műhelyéből. Szerk. Balaska Mária. Szombathely, 2003. 161–174. Ignotus levelei Tóth Bélához: OSZK Kézirattár, Fond 129. Nép, nyelv, verselés viszonyáról: Ignotus: *Ady verseselése*. A Hét, 1906. ápr. 15., 240. kötetben: *Ignotus válogatott írásai*. Bp., 1969: 213–214. – A „nőügyekről”: Lengyel András: *Berény Róbert Ignotus-portréi*. Kalligram, 2017. 2. sz. 76–84. – A „thalasszális regresszióról”: Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Németül: 1924., magyarul: 1929. A koitusz-elméletéről: Ferenczi levele Freudhoz, 1915. ápr. 4. FS/Sflev II/1: 121.